

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээни

№ 70 (16132) ♦ 1999 чылдың сентябрь 28, вторник ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өртээ дугуржулга езугаар. 23.15

ЧАГААЛАР — САГЫШ-СЕТКИЛ ИЛЕРЕЛИ Өөрүп чор мен

АВАНАРНЫ КАМНАП ЧОРУНАР

Аванны Дарыймаа Алаң-Хөөвона Ховалыг дээр. Өг-булениң уруглары чеди кижн бис. Шаанда амгы үеде ышкыш белең даарап каан индик-хеп аймаа ховар чүве болгай. Ынчангаш аваны бистин чайгы, кышкы хеп-сынысты белектээр дээр дооранып-ла олурар кижн.

Кышкы тоннарысты даараарда чайн-на алгы-кешти этпел, чымчады ууштап белектээр, боду ышкыш даараар. Ону даараарда мал азын сириң каткаш кончуг бижиг, чараш тоннарыны биске даарап бээр, амьраар турган бис. Кадыг, чымчак индиктерни база-ла боду шеверлеп даарап каарын утас мен.

Аалыстан 3-4 километр ыракта Айт-Баштыг деп черден албан-биле хараганарны эндер чүктенди экеп алыр. Кадыг-кара деп хараганар-биле от салырга кымыччал болгаш оду чидиг, чырык болур, артында-ла белең ошеш шынарыг дээрин утас мен. Ынчалдыр-ла авам одаг чырынга данн атсы безин дааранптар кижн.

Херээн кижиниң ажилы чүгел дааранг эвес, мал-маганын карактажыр, оларын ажаап-тежер, эртен-кежээ саар дээр ары хүннү бадыр төмөс боор чүве. Ол үеде хлеб деп чүве бар эвес, хүннү-не кылар ажил ол — арбай, тараа соктаар. Аванның каян дыштанп олурганын безин көрбөз мен. Дыка-ла ажилчын, кышмаккай болгаш уругдарыны бистини база төлөптүг кижилер кылдыр естүрүп каан. Оларын аразында мал эмчизи, башкы, тудугжу дээр кыдыг мергежилдик кижилерни чок дээр. Акшаның ачызы төнгенде билдирер, аваның ачы-буяны, чок болурга билдирер. Ынчангаш эне-реддиг аваны сактып, бо чүүлүмү орай-даа болза бижидим. Уруг-дарыгга чагымы, аванын каянда-даа хомудатпайн, ону хүндүлөп, биче-ле чүведен сеткилин өртүп, камнап чорунар.

Шолдор ДУВЕНДЕЙ.
Чадаана хоорай.

1949 чылдан бээр эге школага ажилдап келдим. Моон мурунда эрги Сүт-Хөл кожуунга партия райкомун, райкускомга секретарьлап ажилдаан мен. Хөгжүлдө айы-биле улус өөредилгезинге янзы-бүрү өскерилешинер тургулаан харын. Ынчан көдээ черлерге чүгел эге школа турган. Башкылар чедишпезинден орус дылды өөрнемей турганна болгай.

Райком, райкускомга ажилдап тургаш, чайгы үеде чайлагаларга бижик

бөлүмнерин эрттирип турдум. 1949 чылда Хөр-Тайга школагына бир чыл ажилдааш, Кызылда башкылар белектээр 6 ай хуусаалыг курска өөрнөш, бо школага эге класс башкы бооп ажилдап эгезизим ол чүве. Тускай башкы эртем-билигил эвес, ажилымны баштайгы он чылы меңээ улуг-ла шылгалда болган. Оң кадында партия кежигүнү кижн оон даалга-хүлээлгезин күүседип, өске-даа хөй-нийти ажилы кылып турда-ла үе тылады эрте

бээр чүве-ле болгай. Частырылгар-ла турган. Бирде ыглап-сыктап, бирде чийк чагай-даа чанып кээп турдум. Ынчап тургаш башкы училищезин бот-өөредилге-биле доозуп алган меа. Оон соонда-ла бот-тускайлап ажилдап эгелей бердим ийин. Мынчап чораш эге школага 45 чыл дургузунда үзүк-соксаал чок ажилдап келдим. Өөреникчилерим аразында башкы, эмчи, эртемден, чолаачы, чогаалчы, малчын дээр кыдыг-ла кижн барына кырган бодум ам-

даа чоргарланып чоруур мен. Оларга скульптор Ондар Товаришай, Чөөн-Хемчик кожуун чагырганын даргасы Серен-Доржу Ондар, Сүт-Хөлде Экер-оол Монгуш, Кошкар-оол Ондар болгаш өскелеринда хамаарыштырып болур. Ам бо хүннерде удурутуп-баштаар даргалардан эгезлеш малчыннарга чедир кончуг кызымак ажилдап, аал-оранның ажи-төлдүг чурттап чоруурунга чоргарланып, сеткилин ханызындан өөрүп чор мен.

Бичин-Уруг ОНДАР.

ЭМЧИДЕН ЧОРУДУНАР

Тожу кожуунда ажилдап чурттаандан бээр дөрт чыл ажа бердим. Бодум көдээ ажил-агынын тускай эртемниг ажилдакчызы болгаш мал-биле туттушкан малчыннар, ивжилер, балыкчылар болгаш аңчылар меңээ эргим, чок. Оларны амьдырап-ла ижи-чип чоруур аш-чемин, чурттап олурар оран-савазын болгаш аажы-чанын дыка эки билер мен. Малчыннар болгаш ивжилерини аал-оранында бир байлак чүүлү — уруг-дарын, уругларын уруглары болур чүве. Уруглар дээр, бистин келир эвес, салгычларымыс. Ынчангаш бичи чыштар кижн бүрүзүнге эргим болгаш чоргаарал болур ужурулг.

Чоокта чаа бистин көдээ ажил-агы эргелединге

“Улуг-Даг” төрөл бөлүктүн иви бригаданын бичин уруг аараан деп меңээ келген. Эргелел начальниги С. Б. Дугур-ола-ла дорап дүргөн дуза чедирер эмчиге база кожуунуң улуг эмчизи В. Н. Байкарага июль 1-де дында-дыгны кылган. Ындыг болзажок, июль 6-га чедир эмчилерниң талазындан кандыг-даа хемчег алды-мааны элдептир. Аарыг бичи кижн ам-даа аш-чөмө чивес, берге байдалда чыгышаан. Оң мурунда тайгадан үш өлүг мага-ботту бадырдымыс.

Кожуунуң улуг эмчизи Валентина Байкара “харылаа чок” деп чылдак тывар чаныг берди. Кожуун төвүнүн милицияда болгаш арга-арыг ажил-агында Кызыл-биле харылаа тудар рациялар

барын билбес дарга ол эвес болгай. Кожуунуң улуг эмчизиниң аялынга ээ харысалга чогу, эмчилерге негеле кылып шыдавазы оон-на илденди. Ындыг кижиге кожуунуң чоңунуң кайды, ону камгалап, хай-гаараарын хүлээндирип, дагып каанын хомудаардыр бис.

Республиканың кадык камгалап яамызындан даргалар кээп шынгы чугааны чорудуп, аарыг кижилерни эмнээр дээр сагмы аарып чоруур, мергежилге бердинген шимченгир эмчиден чорудуп бээрин азы коллективтин иштинден шилип депшидерни дарый дилевис.

Михаил ОНДАР.
Тожу кожуун.

ХАРЫСАЛГАДАН ХАМААРЖЫР

Удуруткучу кижн дээр, чүгел удурутуп башкарындан ангыда, амьдыралга боду киржип, бугу күштү мөөнөп шыдаар ужурулг. Ындыг кижн амьдыралда чаа чогадыкчы чүлдери деткип, кижн аарың назы-харың аайы-биле чугалажып билдир, эш-өөрүнүн санал-оюнуң, шүгүмчүлдериң болгаш сүмелериң дынап, үнелээри-биле чоңунга бижидим. Уруг-дарыгга чагымы, аванын каянда-даа хомудатпайн, ону хүндүлөп, биче-ле чүведен сеткилин өртүп, камнап чорунар.

Шолдор ДУВЕНДЕЙ.
Чадаана хоорай.

башкызы. Күш-ажылчы эге базымын 1989-90 өөредилге чылында Кара-Хөл ортумак школагына орус дыл болгаш литература башкылап эгелээни. Школа директоруң классстан дашкаар ажил чорудар оралакчызынга, профком даргазынга, кожуунуң өөредилге килдизинге инспекторлап эзэн ажилдаан соонда, 1993 чылдан бээр чагырга черинде социал политика талазы-биле оралакчы дарганын хүлээлгезинде ажилдап турары бо.

Ол ажилдавышан Күрүне албан черлеринин Сибирь академиязын бот-өөредилге-биле доозуп турар анык удуруткучу Саяна Биче-ооловның ажил-иши планын кыл

өзөөнде — кижн. Оң өңүнүң бүгү хевирлерин сайзырадыр, ажилгы тыныгыр ажил-ишчилерни деткир дээр бүгү арга-хевирлерни ажилдап ажилдап чоруурун мактавыс ховар олурар, уругчу-ле суурлар кезип, чедимес болгаш ажил чок артка өт-бүлелериниң социал байдалын хынап, оларга болдунар-ла дузаны чедирер турар. Ынчангаш төңчүзүндө ажилдакчы бурзу бо дарга ышкы ажилында ээ харысалгалыг ажилдаар болза, бүгү-ле чүүлдерге бурунгар базым турар деп бодаар мен.

Салчак САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун.

Ийи буттуг “бөрүлөр”

ХОМУДАНАЧЫГ-ДЫР

Өвүр кожуунда чурттап чоруур малчын арат кижн мен. 1998 чылдын сентябрь айда мезн кодоным-даа танывазым ийи кижн 11 баш чылымын оор езу-биле сүре бээр, үр-даа болбаанда, айттангаш оларны соондан чоруп-тум. Астыг улустун базаанын көөрүмгө, мезн аалымдан ырак эвесе бар чыдар болдулар. “Турунар, ужуражылынар!” деп кий дээримге, хая көрүп келгенер. Оон соонда оларны бирээни 3 катап улуг-боо-биле менче боолаарга, улаштыр сүрер арга чок болган. Дедир ээп чанып келгеш, танымыр улустарны эвилдеп алгаш, оларны соондан халтым.

Орукка хөй катчыларга дужа бергеш, чыгы сүрген улустун дугайында айтырарымыска, олар мында деп харылаан: “Мырның чаа моон 11 чылыг сүрген, чүгел карактары кестур, маскалар, кара бөрттер кедип алган ийи кижн эрти. Хемни куду бада бердилер”.

Бистер оларны соондан баткаш, Улуг-Хем кожуунун Арыскан, Арыг-Узүү ол ийчалдыр хайдынып келдиз. Оон түңнел-даа үмзөн чүве.

Ийи хонганда малдарны сүраа Чаа-Хөл кожуунун Аймырында деп дыналган. Аңаа чедер бергеш, айтыртынып чоруп турувуста, чүвениң ужу-бажи билдине берген. Оон соонда милиция ажилдакчыларыны күжү-биле оорну туткаш, Өвүр кожуунуң иштики херектер килдизинге тудуп экеп бергеш, бажынаткан мен. 1999 чылда 4 шарымын оорлаан кижини база тудуп алган мен. Ол дугайында херектер кожуунуң иштики херектер килдизинде бар. Истелге ажилдары чоруттунуп-даа турган чүве.

Ур болбаанда сүраан дынаарымга, ол оорларны салып үндүрүпкөн болган. Оон шың, мезгезин билдир алыр дээр Хандагайтыда милиция черинге челе бээримге, шынап-ла, Өвүр кожуунуң прокурорунуң чөпшээрели-биле оорларны салып үндүрүпкөн болду.

Кожуунуң прокурорунун ат-сыын безин билбес мен. Чоокта чаа ажилдаан кижн болду. Улустан оон адын айтырарымга: “Баазан Азиат” дээр. Мен ол оорну милицияга дужаап турдумда, ажилдакчылар оон мурунда өске-даа херектерге онаашканын, бистерниң аал-оранымын бээр дилеп чоразанын, оон дургунап турганын чугаалаан. Оорнуң кылган херээ улуг. Уш чыл хире дезип келген кижини тудуп экеп бээрге, кандыг чылдагаан-биле ону хостаанын билбес-тир мен. Кожуунуң прокурору Азиат Баазан бо дугайында чүү деп болап турар ирги? Ол прокурорунуң

Аргыш БИЧЕ-ООЛ.

КЫШ КЕЛДИ-ЛЕ! АҢАА БЕЛЕТКЕЛ КАНДЫГЫЛ?

Кыш чокушулап арар. Тайгалар бажында чаапкан харны көргөш, кижн доран-на келир кышты бодай бээр. Ынчап кээр, кышка белеткел — хүннүң айтырында.

Август айда ТР-ниң Чазааның ээлчегил хуралына “1999—2000 чылдарда республиканың амьдырал хандырылга объектилерин болгаш чурттакчы чоңунуң одаар чүүл, чыгы база электри энергиязы-биле үзүктел чок хандырынын дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол адырда тургустунуп келген чедер-челтес чүүлдерни октябрь айның 1-ниң хүнүнге чедир кылып доозарын ону харылап турар яамыларын, ведомстволарын болгаш албан черлериниң, организацыйаларны харысалгалыг удуруткучуларынга дооскан. Оон бээр эзэн үе эртен. Ам Кызыл хоорайны болгаш республиканың кожуунарын хөмүрдү-биле хандырып турар республиканың одаар чүүл конторазының дарганын ораакчызы Ая Семеновна ЮРТАЕВА-биле ужуражып, ажил-агыны кыдыны чугааны кылдым.

Хөл 743 муң рубль. Өвүр кожуун 846 муң рубль дээр-ле баар. Кожуунарын, албан черлерин, организацияларын бисте өрөзи 8001 муң рубль чедип турар. Оларның кажан санажыры ам-даа билдинмес. Бистер боду-вустун ээлчээвисте транспорт бүүдүрүлгелеринде өрөвс 10 млн. рубль чедип турар. Хөмүр-даштын өртөөн баш удур төлөк каан организацияларга болгаш кожууннарже хөмүр-даш соөртүлгези чоруп турар. Ол талазы-биле бергедээшкннер чок.

— Хоорайның топ рынок чанында болгаш чамдык өске-даа черлерде 150 рубльго хөмүр-даш саткан хуу машиналар ковузун, олар силерниң ажилы-нарга шаптыктап турар бе, Ая Семеновна? — Чок. Олар бистин ажилымыска кандыг-даа шаптык катпайн турар. Ол сайгарлыкчылар күрүнеге когарал чедирип турар деп билер мен. Оларны хөй кезинде хөмүр-даш сатып-сайгарарының чөпшээрели чок, ийги талада, үндүргү төлөвүн турар. Бо талазы-биле үндүргү болгаш транспорт инспекциялары оларны-биле шынгы ажилды чорудары негеттинип турар.

— Эрткен чылын Чазааның хөмүр-даш уругайының садып турар хөмүр-дажынын шынары багай, кыппас деп барыны кожуунарын чурттакчыларын хомудал бижээң чагаалары редакция-

га келгилзэн болгай, бо талазы-биле чүмү чугаалап болур силер? — Ону билер мен. Ындыг хомудалдар биске-дээ кээп тургулаан. Ам херек кырында ал көөр болза, хөмүр-дашты бис “Каа-Хем”. Чадаан хөмүр-даш уургайларындан садып алгаш, чоңа чедирип турар болгай бис. Ынчап кээр, хөмүр-даштын шынарының дугайында айтырыг хөмүр-даш уургайының удуруткучуларга хаммааржыры чон билп алза эки боор. Ындыг хөмүр-даш таваржы берзе кожууннарда одаар чүүл конторазының эргелекчизи биле кожуунуң чагырга чери “Каа-Хем” хөмүр-даш уургайына айтырыгны тургузуп, тускай комиссияны тургускаш, шың түңнелди үндүрер ужурулг. Бо берге үеде улуг өртөк-биле садып алганы хөмүр-дажы кыппас болза, ол кымга-даа хомуданчыг болуру чугаа чок.

Кыш кымын-даа кээр-весе, орта баш удур белеткенири ажил-агыны кижиниң бодундан хамааржыр апар. Улуг өртөк-биле садып алган хөмүр-дажын камнавыс ажиң чегре топ алгаш оорладып алыр албан, организацияларын удуруткучулары база бар болгай. Бо талазы-биле дээршиг хемчеглерин алыр кожуун, суму чагырганын удуруткучуларындан дөрт хамааржыр. Берге үеде чүгел хөмүр-дашче көрүп чүгел хөмүр-даш, тус черин одаар чүүл курлавыры топкап ышты, көржөңи курлавырлары эргежок чугула апарган.

Одаар чүүл бергедээнинден культура албан черлерин, уруглар саттары ол хамаанчок школарын безин хаап кааптар үелер тургулаан болгай. Амдыгаштан эгелээш кышкы үеде одаар чүүлду курлавырын тургузуп, ол талазы-биле кылар ажилды сонгаарладып болбас план-хемчеглерин ажилдап кылып, баш удур белеткенири удуруткучу кижн бүрүзүң дөрт хүлээлгези болур ужурулг.

Сергей ХЕРТЕК.

РО-ТИҢ КҮРДУМАЗЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА КАНДИДАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында депутаттар сонгулдаларын 1999 чылдын декабрь 19-та эрттирерин чарлааны-биле холбаштыр “Шын” солун редакциясы бо чылдын ноябрь 9-тан декабрь 17-ге чедир үеде чаңгыс мандаттыг сонгулда округтарын талазы-биле бүрүткеткен Күрүне Думазының депутаттарының кандидаттарынын, кандидаттарын дөвискээр аайы-биле бөлүктөрүнүң суртаал материалдарын парлаары-биле неделада үнер солун хемчээлинин 10 хуузун курлавырлап бээрин шийтирилээни.

Оон аңгыда суртаал материалдарын болгаш политиктиг рекламаларын өртөктиг парлаарын база көргөн.

Бир дөрбелчин см черге парлаарынын өртөө 17 рубль. Өртөктиг парлаар материалдарын оон өртөөн тууда төлөөн соонда парлаар.

РЕДКОЛЛЕГИЯ

үнелеп, мактавышаан, ийи талазында, оон өскээр ажилдаар дээниге харадап турарын илереткен. Бир эвес С. Шойгу “Чаңгыс эңче” шилчий бээр болза, ол сайыт эргеду-жаалымдан дүжериң В. Путин дынаткан.

***
♦ Ингушетия биле Чечен Республиканы аразында кызыгарда соөлгү хонуктарда дескен чоңун саны 10 муң кижн ажа берген.

♦ Россия Федерациязының 39 губернатору кысказы-биле “Чаңгыс эң” деп чаа каттыжышкынын тургускан. Оон чок со-рулгазы амгы дээрзинде эки билдинмес. Ынчалза-даа губернаторлар ам болур Күрүне Думазының база 2000 чылдын июнь 4-те эртер Президент сонгулдаларына кол черни ээлээр сорулгалыг ону тургускан хире.

♦ Чечен Республикада байдал нарын бооп артыпшаан. Федералдыг шериглер Чечня биле Дагестан Республиканын аразына кызыгарда бижылганмышаан. Чечен үймээчилериниң мөөң-нелип, чыгып турар черлерин ужур чүүл бомба-лавышаан. Ийи муң ажиг үймээччини узуткаан. Ужур чүүл Грозныйда Радио, телевидение төвүн, агаардан радио дамчы-дыгалары кылып турган “У-2” деп самолетту, нефть шыжап турган улуг доскаларны чуура бомбалаан.

♦ АКШ-тын президенти Б. Клинтон шериг вертоледу-биле госпитальга чедер бергеш, бодунуң кадын бүгү тала-биле хынаткан. Президентиниң кады тергини эки болган, ыналза-даа бичин семирин бар чыдары илээрэн, спортче хандыкшырын аңаа сүмелзэн.

Чая каттыжышкынын удуруткучузуңга РФ-тин Онза байдалдар болгаш оон уруктарын чайладыр яамызынын сайды, каш хонук бурунгар Россия-ның Маадыры болган Сергей Кужугетович ШОЙГУНУ саналдаан. Чамдык медээлер-биле алдыр, С. Шойгу ол санал-биле чөпшээрешкен хире бооп турар. РФ-тин Чазааның Даргазы В. В. Путин, мурунда аңаа ажилдап турган Борис Немцов болгаш өске-даа политиктер, бир талазы-нда, С. Шойгуну бедн-биле

РФ-тин Чазааның Даргазы В. Путинниң журналистерге дынатканын езугаар алырга, үймээңчилер каала-ла бажын көдүрүп кээр болду, оларны ол-ла черинге узуткап, эгелзэн ажилды эчизинге чедирер көрдүгөн. Оон-биле кады РФ-тин камгалап сайды И. Сергеев: “Федералдыг шериглер чечен үймээчилерге удур чер кырынын операцияларын чорутпас” деп

♦ РФ-тин Президентиниң кадыны Нанна Ельцина топ телевидение интервью бергеш, бодунуң өг-бүлезинин дугайында тодаргайы-биле чугаалаан. Соөлгү үеде Ельциннерниң өг-бүлезин массалаг информация чепсектериниң “боо-лашкынынга” улуу-биле таваржып турарын ол дынаткан. Ынчалза-даа өг-бүдө — бичин күрүне болганда, ону чогуур негеле-деге тургузар дээр болдунар-ла чүүлдерин кылып турарын кады дынаткан.

Агентилер медээлеринден.

ЧОРУУ ЧОГААННАР

ХААННАР ШЫН АЗЫНЫҢ ЧУРТУНГА

МОРОЖИЧУНГА
ХУҢУЗЕР-БИЛЕ!

Бистиң ынак огулуус Вячеслав Маодьевич КАРА-ТОННУГ каш хонгаш 50 харлаар. Эш-өөрүнге ынак, мөзүлдү, күш-культурага ынак, өг-бүлезиниң идегелдиг чөлөгини кийи.

Огулуустун юбилейин таварыштыр аңаа кан дег калдыкшылды, чөлшүлдүг шынарны ышкынмай үр чурттаарын күзеп, чүрээвистиң ханызындан изиг байырын сентер о бис.

Авазы, аказы, думалары.

КАЛБАА-БИЛЕ ДЕМДЕГЛЭЭН

Барыш-Хемчиктин тургустунганын 70 чылың кожуунга калбаа-биле демдеглээн.

Кылган. ТР-нин Президентизи Ш. Д. Ооржак барыш-хемчикчилерге байыр чедирип чүве чугаалаан. Ол ышкаш кожууннарны, яамыларны, ведомстволарны төлээлекчилери байыр чедирген. Мурнакчыларга шаңналарны тывыскан. Янзы-бүрү спортчу маргалдаар, концерт кожуун төвүнге болган.

БҮРҮТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

1999 чылдын август 10-дан бээр РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүнэ Думазының депутаттарына кандидаттарны үшкү чыгышының сонгудуу кампаниясы бодунуң ажылын эгелээн. Бөгүндө каттыжышкындарда, блоктарда, хой-ниити шимчээшкинеринде депутаттарга кандидаттарның депшилгези, оон ыңай оларның бүрүткел чоруп турар.

Бистиң республиканың чыгыш мандаттыг 27 дугаарлыг округунда депутатка кандидаттың депшилгези сентябрьның 25-тен октябрь 24-ке чедир үргүлчүлээр. Депутатка кандидат болур дие, кандидат кирип турар Сибириня регионалдыг бөлүүнүң данызында А. Ю. Кашиң бар.

регионалдыг бөлүктүн данызында А. С. Сорен кирген. "Россияның либерал-демократтыг партиясы" каттыжышкынында В. В. Жириновский, А. П. Быков, М. И. Мусатов. Оон иштинде кирип турар Сибириня регионалдыг бөлүүнүң данызында А. Ю. Кашиң бар.

Ам бодуп турар сонгулда кампаниясында киржиң турар каттыжышкындарың, блоктарың, хой-ниити шимчээшкинериниң данызында кирген, хой саны алган чамдык кандидаттарның аттары бо: "РФ-тиң Коммунисттиг партиясы" каттыжышкынында: Г. А. Зюганов, Г. А. Селезнев, В. А. Стародубцев. Бо каттыжышкында кирип турар Чөөн Сибириня регионалдыг бөлүүнүң данызында бистиң чыгыш чөр-чуртууус Ю. К. Аракчаа кирген.

"Бүгү Россия" блоктун улуттукчулары: Е. М. Примаков, Ю. М. Лужков, В. А. Яковлев. Маңаа Хамаарышкан Байкал регионалдыг бөлүктө К. К.-Д. Аракчаа бар. Ол ышкаш сонгулда кампаниясыңа киржир күзөлдүгериң данызында "Яблоко", "Тайыңның болгаш чыгыш оптия партиясы", "Национал камгалалдык партиясы", "ССРЭ дээр сталинчи бөлүк", "Совет Эвилели дээр Россияның ажилчын чоннарының коммунистери", "Барыш эвилелдин күштери" болгаш өске-даа блоктар, каттыжышкындар, хой-ниити шимчээшкинер кирген.

Июньнун 8-13 хуннеринде Абакан хоорайга бүгү Россия чегредиг Сибириня аныяк чогаалчыларының регионалдыг семинар-хуралы болуп эрткен. Аңаа колдуунда Сибириня чурттакчылары — орустар, буряттар, хакастар, нанайлар, шорлар, якуттар, алтайлар база тывалар киришкен. Тывадан төлээлел чөткөн чогаалчылары Тываның Чогаалчылар эвилелинин баштар чериниң даргазы А. А. Даржай баштап чоран Ондар Чылгычы (шиң чогаалы), Шангыр-оол Суван (проза), Мария Күжүгет (шүлдүк), Уран Донгак (критика) олар боттарының аныяк чурттакчылары аңаа барып таныштыраар. А. А. Даржай аныяк чогаалчыларын Россияның Чогаалчылар эвилелинин кежигүңгө кирип алырын сүмелээри-биле семинар-хуралга чөткөни ол Шынап-ла, тыва чогаалчыларын чоруну чогуу, улуг чогаалчы кежигүңгө кирип аас-кежикти болуп, чогаалдарың хоочуннарга сайгартыр чоргааранчыг кейикке таварышканыңар "Шынын" хой саныг номчукуланың болгаш бижикчилериниң мурундан Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүңгө кирип аныяктарга байыр чедир-бишаан, демир-жүү ылгың болуп, чаа-чаа чогаалдарың биле чонун өөртүрүн күзеп каалыңар.

Челе бээривиске, Хакасияның чогаалчылары уткуп алды. Бистиң Александр Александровичини шупту таныыр, магалыг чорду. Машинадан дүжүп кээрге-ле алгы-кышкы, шимээң-дааштыг келгеш, хол туттуп мендилежиң, куспактап, ошкап, өөрүп турда көргөш, чоргаарланың турдуус. "Хакасия" аалчылар бажыңныга чедирип кагдылар. Дыштанп хонгаш, даартазында хуралдап эгелевис.

Бурятиядан ЧЭ-ниң баштаар чериниң даргазы, төөгү эртемнериниң кандидаты, шүлдүкчү Баир Дугаров база аажок биче сеткилди, кижини чорду, бистиң-биле аңаа шаг-дала таныжар улзуу ышкаш чугаалжыр. Мерген угааның, солун кижидир дээрзин таныжып алган доран эскердин.

Дагылы Шориядан ЧЭ-ниң даргазы Любовь Чуржанова деп аныяк херээңе сөг алганы соонда, бистиң Александр Александрович сөг алды. Чыгыш чөр-чуртуулары аңаа чоргаарланың ханма-жыккыке чоргаллаан домак бурузун адыш чаксап уткуур, үдээр болду. Башкывыс езулуг салым-чаяның чогаалчы, кайгамчык оратор, Тываның чок дээр патриодур-дур дээрине база катан бузуредивис. Улусту кайгады чугаалжыр турарыкка өөрүп тур мен. "Төрөөн Тывамдан дорт аныяк чогаалчыларны эдертип келдим. Оларның ажылы-биле кичээңгейлиг таныжып, чогуур үнелелди бээр боор силер дээрзинге идегелим улуг" деп чэй кадында бистер дээрш сагыш човаашкынын база илереди каапты.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

Тывадан барган чогаалчыларга кандыг үнел бергенин номчулукчорду сонугары чугаалжык... Проза талазы-биле бистиң кады чөткөн өөрүвү Шангыр-оол Суван-биле Чылгыч Ондар мактаган, эки үнелелди алган. А шүлдүкчү секциязының киржикчилери хунун-не өске улустарың диннап туруп берген, бистери мырыңай утуккан-дир деп бодуп турдуус. Оон Александр Александрович "Мен ий борбак чараш кыстарымны чүге дыңавайың турарың? Брак-узактан хой шүлдүкчүлөр-даа эккелбээн мен, шүлдүкчүлөр бисте өзөш өсөс. Аалчыларың манайдыга кайын боор, Тывага болза, бистер келген аалчыларыңны хундулдеп, оларны муриадыр улус бис" дээрге, ам харын бисти хүлээп, дыңаан. Уран Донгактың критикага хамаарышкан ажилдары орус дылда болгаш оон уткашынарны доран эскерип, эки үнелелди берди. Мен "Тыва кадай төрөөн болгаш..."

Ам бистиң корреспондентивиниң семинар-хуралдың киржикчи, шүлдүкчү, ТКВ-нун башкысы Мария Амын-ооловна КУЖУГЕТ-биле интервьюну силерге сонугур-гатымыс, хүндүлүг номчуку.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

Сорокин биле Числов төрөөн дылында бижиң чоруур чогаалчыларны дыка хүндүлээр улус-тур. "Бодунун дылында бижиң турар чогаалчы дээрге, бодунун чонунун камгалакчысыңар. Шүлдүкчү кижиде, ыдыктыг кижидир. Шаг-шаандан тура күрү-нелери философия, шүлдүкчү чатырып чоран. Хаан-биле дайылдыж болуп сен, а шүлдүкчү-биле дайылдыж деп чонун сөглээни мерген сестери бар болгы. Шүлдүкчү деп бедик атты чедип алыр дие, хүндүткелге чедир ажилдаар ужурул, чонунга бердиниң чурттаар." — деп, Валентин Сорокин сайгарылгалар үезинде каш-даа катан чугаалады.

ДЕСКИ ЭВЕС САЛЫМ-ЧОЛ

Социал сайзырал департаментинде

Республиканың найысылалы Кызылда Социал сайзырал департаментиниң. Бот иелер, хой ажы-толдуг, чедиммес өг-бүлелер, оскус-чавыс, амыдырап-чурттаар арзак чок болу берген кижилер, кырганнар, дайын киржикчилери, күш-ажылдын хоочуннары бо албан черинге доктасмал кээп турарлар. Бөгүндө мында интеллекция база кээп турар апарган.

Чоокта чаа ул департаментиниң чедип, оң даргазы Владимир Монгушович Биче-оол-биле ужуражып чугалажыр аргалыг болдум. Ол Кызыл хоорайның бөгүңү социал амыдыралын мынчаар чугаалап турар.

1998 чылдын уруглар пособиелериниң телевидири соксаткан. Оон чылдаганы база-ла акша-төгериктиң чедилешинде. Чооктан бээр 1999 чылдын уруглар пособиелериниң телевидериниң эгелей бердивис. Амдызында чүге январь айны төлөөн бис. Өг-бүлелер кижиде бурузунге 555 рубль оонажыр ужурул. Бир эвес кирип ап турар орулгазы үстүнде түнү ажа бээр болза, ол өг-бүлелер уруглар пособиениң албас. Байдал мынчаар тургустунуп келирге, документ чылдады квартал санында болуп апар. Ажилдап турар улустар квартал бүрүзүнде биске шалын справказың дужаар, санажылганы кылар. Чурттакчы чон оон кайы хире шүрүтүүн билин-ле тур боор.

Шагда большевиктер дыка хой оскус-чавыс, түрениң, тоянчың бичин уругларның амы-тынның камгалаан. Аңгы бо депшилгелиң үеде хириниң тоттунуп шыдавын, кем-херек үлүгелдин, сайгарыкчыларның сатып турары ийди-хевин, аш-чемин ушта тыттып турар бичин уругларның соң даартагы салым-чолун шитипир-лээр, сактырыма, эртен аар берге үеден кичап-даа чүгээр-даа ышкаш. Бир эвес акша-төгериктиң чөптүг, шың ажы-сандар, аштап, түрөп турар, оон ыңай аарыг-аржык, кырган, чөпүк кижилер-биле ажилдап турар. Оларның аразында эн-не кээргенчиг улус — бичин уруглар. Чеже-даа кызыл ажилдаарыкка ачы-дуза чедирилгези кижиде бурузунге бодунуң-тур.

Бистиң ажилывысты эн-не берге деп үстүнде база чугаалаан мен. Департаментиниң ажилдакчылары барык хунун чыгыс орбак-сандар, аштап, түрөп турар, оон ыңай аарыг-аржык, кырган, чөпүк кижилер-биле ажилдап турар. Оларның аразында эн-не кээргенчиг улус — бичин уруглар. Чеже-даа кызыл ажилдаарыкка ачы-дуза чедирилгези кижиде бурузунге бодунуң-тур.

Чоруур, а бир чамдыктарың эки чуртталганы, холас кежикти калжыр, эрге-дужаал омылдар, орлаң-ныр, самчыгдар хай-бачытыг чоруктарның дузазы-биле чедип алыр аргалыг болган.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯСЫ: Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИОННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; кол редакторунун оралакчысы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82.

Солун келбейн борганда даразында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР: Нинитиле-политиктиг килдес — 3-39-15; Медзалар албаны — 3-34-98; Бухгалтерия — 3-41-16;

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

БАЙЫРЛАЛГА КИРЖИР
Бдыктыг 9 дугаар Богдо-Кегээн башкы — Джешон Дамба худукту (Джампел Намдол Чокың Гьялден) Тывага бо хуннерде ыял-ла чедип кээр дээрзин Тывада шажын чүдүлге талазы-биле хазырылап турар В. Ч. Монгуш дыңнаткан. Бдыктыг башкы-биле кады оон дузалакчызы, 14-кү Далай-ламанын Россияда болгаш моолда дузалакчызы, Геше Джамба Тинлей башкы, Моолдун Канаан хурээзиниң төлөөзи Аманал Лама база оон дузалакчызы Гун Самбуу.

Рестипография тыва школарга орус дылдың 3 класска өөредилге номерны (I кезээ) сатып турар. Авторлары: Г. М. Селверстова, Ф. Т. Манзашова. Тел.: 3-64-71.

ЧАЛАЛГА
1974 чылда Кызылдың 2 дугаар школазының 10 "Г" КЛАЗЫН ДОСКАННАРЫН октябрь 9-та школа чанынга чыгырын чарлап тур. ОРГКОМИТЕТ.